

Кирилишена Марина

Одеська національна музична академія імені А. В. Нежданової.

Науковий керівник – кандидат мистецтвознавства, доцент

Оксана Володимирівна Сергієва.

ДО ПРОБЛЕМИ АНТРОПОМОРФІЗМУ В ОПЕРІ «ЛИС МИКИТА» ІВАНА НЕБЕСНОГО

Стаття присвячена розгляданню проблеми антропоморфізму в опері «Лис Микита» Івана Небесного. Позначена семантика «антропоморфізму». Названо літературне підґрунтя поеми-казки «Лис Микита» І. Франка. Визначені риси прояву феномена антропоморфізму на різних рівнях в опері «Лис Микита» І. Небесного.

Ключові слова: антропоморфізм, опера, «Лис Микита», Іван Небесний.

Антропоморфізм, як художнє явище, привертає увагу достатньо довгий час не одне покоління зацікавлених. Релігія, міфологія, література, філософія, кіно, телебачення, відеоігри та інше – неповний перелік прояву даного феномену, до якого впевнено слід внести музику. Наділення явищ природи, тварин, неживих предметів людськими якостями – загальна семантика антропоморфізму, яка знайшла своє розкриття в оперній творчості, зокрема, українській. Яскравим прикладом прояву антропоморфізму є опера «Лис Микита» українського композитора Івана Небесного, світова прем'єра якої відбулася у Львівській Національній Опері в лютому 2020 року та пройшла з великим успіхом [10; 11; 12]. Вона – приклад відображення ідейно-концепційного питання щодо взаємозв'язку між людиною й твариною – одного з факторів розумового та соціального розвитку.

Антропоморфізм¹, являючись своєрідною світоглядною концепцією, за допомогою номінативних засобів і характеристик, має своє значення й вираження. Він позиціює процес «переносу» якостей людини та природної стихії один на

¹ Антропоморфізм – від грец. *anthropos* – людина, *morphe* – форма, вид, образ [1, 128; 2, 51; 3, 63].

одного. Людина «приймає» на себе властивості тих об'єктів, які вона намагається освоїти. При цьому враховується особлива природа людини по відношенню до інших природних форм. Таким чином, об'єктне / суб'єктне коло антропоморфізму становлять живі та видумані істоти, які не наділені людською суттю, але презентують людські якості – фізичні та емоційні. Також, в них можуть зберігатися риси людської поведінки: вони здатні відчувати, думати, розмовляти, здійснювати вчинки відповідно до етичних норм і моралі [1, 128; 2, 51; 3, 63].

Антропоморфізм є методом впливу або навіть маніпуляції на рівні передачі інформації. Обертаючи звичні образи й характери людей у вигляд тваринного, митцям вдається змістити центр уваги реципієнта з особистих проблем у напрямок казковості – видуманого світу. Тому саме у казках антропоморфізм займає досить важливе місце, оскільки його образна складова дозволяє інтерпретувати культуру людської поведінки та її цінності, спираючись на сприйняття світу очима дитини.

Одним з яскравих прикладів прояву антропоморфних мотивів на рівні жанру казки може слугувати поема-казка «Лис Микита» І. Франка [20], основою якої стали середньовічні повісті про тварин, у тому числі перекладені зі старонімецької мови Й. Гете та втілені ним у поемі «Reineke Fuchs» [4]. Варто також зазначити, що дана збірка поета була скомпонована на підґрунті середньовічних оповідань про хижих тварин, першим з яких стала поема про лиса – «Escbasis captive» («Вихід невольника»), написана лотарінгським монахом у 1040 р., в якій простежуються характерні риси антропоморфізму. Цей твір в свою чергу став основою для другої латинської поеми, що була створена у Фландрії на початку XII ст. і має назву «Isengrimmus». Через п'ятдесят років вийшла у світ третя латинська поема «Reinardus», складена з тринадцяти оповідань, із яких деякі існують в українській інтерпретації «Лиса Микити» І. Франка. Дані латинські віршовані оповідання швидко розповсюджувались по світу, у вигляді чотирьох томів під назвою «Повість про Рената», надруковані в XIX ст. В 1250 р. нідерландський поет К. Віллем переробив повість про лисові пригоди таким

чином, щоб всі оповідання створювали відчуття цілого, чого не вдавалося зробити ні одному з його попередників. В 1498 р. віллемова поема була перекладена на німецьку мову. І вже після цього у 1794 р. старонімецьку прозову переробку, де головний персонаж Лис називався Reinke, переклав Й. Гете. Вона відновила славу старої нідерландської повісті у всьому світі.

Таким чином, поема-казка «Лис Микита» І. Франка бере свій початок з далекого минулого, а саме, з нідерландської поеми К. Віллема, тієї самої, що є в німецькій книзі про Рейнеке та перекладі Й. Гете. Семантику свого поетичного творіння український поет виклав таким чином: «Треба мені сказати кілька слів про свою переробку сеї стародавньої повісті. Пишучи її, я взяв тільки головну раму нідерландської поеми Віллема. Виповнював ту раму зовсім свobodно, черпаючи із старофранцузьких «галузів» і з багатого скарбу наших людових оповідань. Бажаючи написати книжку для молоді, я мусив із старого твору, а значить і з того, що є у Гете повикидати багато такого, що зовсім не годиться для молоді. Натомість я повводив із старих оповідань та з наших людових байок дещо нового. І ще одно. Я бажав не перекласти, а переробити стару повість про лиса, зробити її нашим народним добром, надати їй нашу національну подобу. Я, щоб так сказати, на чужий, позичений рисунок накладав наші руські кольори. Дослівно я не перекладав нівідки ані одного рядка» [21]. В результаті, текст поеми-казки наповнився українським колоритом, події перенеслися у тогочасну Галичину: з містечком Магерів, гірським хребтом Черногора, річкою Черемош, горою Говерла. Поет помістив двір царя Лева у Львові, зробив Лиса Микиту вихідцем із Підгір'я, який мешкає, щоправда у вигаданих Лисовичах.

Головного героя філософської казки, якого наприкінці дійства цар Лев влучно називає «підла креатура», можна охарактеризувати як розсудливого, господарського, відважного та водночас підступного, брехливого та шахраюватого персонажа. Талант публічного оратора та блискавичність розуму неодноразово допомагають Лисові врятуватися від лютої смерті. Корисливість та бажання жити за чужий рахунок властиві Ведмедю Бурмили. Пес відображає

поведінку людей, які знають свою справу та працюють на благо суспільства; Рись – борець за правду та справедливість; Вовк – справжній суперник Лиса, який веде з ним словесний поєдинок, а Борсук Бабай виявляється напроти його єдиним другом. Отже, людське у тваринному та тваринне в людському підкреслене в поемі-казці, а потім в опері І. Небесного вчинками, діалогами та зовнішнім виглядом персонажів. Цікаво те, що за розважальним сюжетом, гумором та пригодами хитрого Лиса криються глибокі й болючі соціальні проблеми.

Світ дійових осіб франківської казки та опери І. Небесного² схожий до суспільства людей зі своїми законами існування, які не завжди бувають праведними та чесними. У боротьбі за життя звірі використовують різноманітний спектр людських рис – від хитрості, лукавості, обману до кмітливості й неабиякої тямущості тощо. Наприклад, Лис любить вимовляти: «В нас підмога лиш одна – це розумна голова» [11], що свідчить про такі якості, як розум та пильність, що повсякчас допомагають йому знайти вихід із різноманітних ситуацій.

За допомогою законів антропоморфізму позиціюється досить жива, по-людські непроста, інколи дещо перебільшено-яскрава характерність звіриних персонажів, а саме: корупційність Лева, невгамовність Мавпи Фрузі, прямодушність Вовка, довірливість Ведмедя, боягузливості Кота Мурлики, хитрість Борсука Бабая, правдолюбність Риси, неусвідомленість Осла, кумедна поведінка смішно мекаючого Цапа, беззахисність Зайця та Цуцика та інш. Усі герої опери-казки клеймовані фальшивою сутністю. Даний калейдоскоп характерів і ситуацій декларує погляд зі сторони з відповідним моралізаторським висновком. Як зазначав лібретист: «Це комедія суду ... аніж пошук істини чи справедливості» [13].

² Важливо зазначити, що “Лис Микита” І. Франка неодноразово привертав увагу композиторів західної діаспори. Так, п’ята пісня поеми “Гу-гу-гу, в дворі гуділо...” стала основою музики для мішаного хору Івана Недільського (Байройт, Німеччина, 1947) [14, 126]; літературне першоджерело українського письменника “Лис Микита” та німецьке видання “Рейнеке Фуке” було інтерпретовано в п’ятиактній опері Василя Овчаренка, яка «розрахована на виконання одночасно дорослих співаків, дітей та молоді, а також – на глядачів різного віку» [14, 127] (Маямі, Флорида, США, 1969); «на початку 1968 р. ... молодий А.[ндрій] Шуль розпочав оперу “Лис Микита” за поемою Івана Франка» [14, 129] (Нью-Йорк, США) [7; 16].

Для підкреслення деяких людських рис характеру та поведінки під масками тварин в опері використовується нестандартний для традиційної оркестрової партитури український музичний інструментарій³ зі своєю специфічною тембральністю – цимбали, бандура, колісна ліра, дрімба й трембіта. Наприклад, тематичний матеріал, що виконує трембіта, пов'язаний з образом людського суду. Одночасно застосування трембітної специфіки виправдано самим сюжетом – її присутність відбувається у тривожні й напружені моменти сценічного дійства. Звучання цимбал пов'язано з характеристикою мавпи Фрузі, проявом якої є такі людські риси, як жвавність та спритність. Бандура поєднана з Лисенятком, який на ній грає.

Інтерпретування антропоморфних рис відбувається також й через оригінальний музичний матеріал. Зокрема, улесливість та акторство «чарівно-приємного» Лиса позначені гуцульським ладом, коломийковими інтонаціями, монотонною декламацією. Додаванням до відображення багатогранної натури головного персонажа оперної вистави слугує також акторська гра вокаліста-виконавця, який повинен «... зігра[ти] усі підлі витівки, хитрощі та брехні свого героя премило, і з боку сценічної пластики, і голосом, яким [мусить] модулюва[ти] з одного почуття до іншого настрою дуже вправно» [8]. В результаті, образ Лиса Микити – це демонстрація людей, яких породжує соціум. Він «... є в кожному з нас, ... він крутиться у житті, як може, хитрує, робить збитки, а потім бреше, що ні в чому не винен. ... якості, якими володіє головний персонаж опери, всередині кожного українця. Нам просто не потрібно боятися визнати це...» [5].

Музична характеристика дійових персонажів доповнена та посилена костюмерно-бутафорським рішенням у вигляді ефектних костюмів і масок звірів, а також використанням сучасних технологій 3D-проекцій та світла.

³ Необхідно зазначити, що І. Небесний відносно українських музичних інструментів у своїй опері говорив: «З одного боку ми хотіли охарактеризувати місцевість, в якій відбувається дія, а з іншого – підкреслити українську специфіку, “пропіарити” звучання вітчизняних музичних інструментів. Хо[тіли] вдосконалити звучання колесної ліри, яку теж ввели в дію» [8].

Оригінальність масок полягає в їх декларуванні форми каркасів-ореолів тварин, крізь які прокреслюються обличчя артистів – «людозвірів». Виникає питання: «Чому саме людозвірів?». Відповіддю слугує свідчення автора оперного лібрето відносно того, що кожна людина має деяку схожість з певною твариною. На додаток цього виконавець ролі Лиса прем'єрної вистави Віталій Роздайгора зазначав, що: «Василь Вовкун своєю постановкою вимагав від нас [артистів], не бавитись в звичну для всіх дитячу казку, а показувати себе, своє єство, тому що в кожній людині живе звір, який іноді виходить на зовні і демонструє себе справжнього» [16]. Таким чином, звірині маски несуть певний підтекст, а саме: «звірі – це ... сатиричні маски, за якими ховається українське суспільство та людство в цілому. Суспільство із своїми законами, де і досі балом керують хитрість, авантюризм, безпринципність та проста людська тупість. Відтак, кожен персонаж на сцені обов'язково має своїх прототипів у реальному житті» [5].

Ефектне костюмерне рішення щодо «людозвірів». Еко-хутро стає основним компонентом у композиції багат шарових нарядів артистів. За допомогою даного матеріалу, при зміні кольору та ракурсу освітлення прожекторів і технології 3D-мапінгу відносно костюмів, створюється візуалізація перетворення персонажів з людини в тварину й навпаки. У зв'язку з цим, цікаве зазначення художника Ганни Іпатьєвої: «Це костюми-намети, ... це костюми, під якими можна сховатися і відкрити різні обличчя. Для мене світ ніби перевернувся. Тобто, у нас вже немає реальності, вона втрачена. Ми всі закрутилися і давно не розуміємо – де людське, а де тваринне» [5].

Ще одна суттєва складова, яка допомогла розкрити сутність персонажів та показати їх подібність до людини, це хореографічне перевтілення. Артисти оперної вистави зазначали, що під час репетицій італійський балетмейстер Марчелло Алджері наполегливо працював з кожним з них над пластикою, мімікою та жестами для підкреслення образу певної тварини, її поведінки в тій чи іншій ситуації.

Таким чином, філософсько-алегорична поема-казка І. Франка «Лис Микита» та однойменна опера І. Небесного є прикладом прояву феномена антропоморфізму в різноманітних його гранях. Не випадково автор лібрето В. Вовкун зазначав: «... це справжній бестселер, але вже оперний ... Це дійство в якому органічно поєднується розважально-авантюрний та сатирично-викривальні змісти й підтексти. І важко сказати, чого тут більше: людського в звіриному світі чи, навпаки, звіриного в людському».

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Антропоморфізм. *Большая советская энциклопедия*: в 6 т. / гл. ред. О. Ю. Шмидт. Москва: Сов. Энцикл., 1926. Т. 3: Анрио – Атоксил. Стб. 128.
2. Антропоморфізм. *Большой психологический словарь* / сост. и общ. ред. Мещеряков Б. Г., Зинченко В. П. 4-е изд., доп. и испр. Москва: АСТ, Санкт-Петербург: Прайм-Еврознак, 2008. С. 51 (Большая университетская библиотека).
3. Антропоморфізм. *Большой энциклопедический словарь* / гл. ред. А. М. Прохоров. Москва: Сов. Энцикл., 1993. С. 63.
4. Гете И. В. Рейнеке-лис / пер. с нем. Л. Пеньковского. Москва: Худож. лит., 1984. 192 с.
5. Грицюк С. Невмирущий Лис Микита. *Zbruc.eu*. URL: <https://zbruc.eu/node/95742> (дата звернення: 11.03.2020).
6. Казакова Е. В. Своеобразие антропоморфизма в средневековом «Романе о лисе» и поэме Гёте «Рейнеке-лис». *Вестник Нижегород. ун-та им. Н. И. Лобачевского* / гл. ред. А. В. Мартынов. Нижний Новгород: Изд-во Нижегород. гос. ун-та, 2013. № 1 (2). С. 122–126.
7. Карась Г. Іван Франко в контексті музичної культури української західної діаспори ХХ ст. *Івано-Франківська обласна універсальна наукова бібліотека ім. І. Франка*. URL: <http://lib.if.ua/franko/1325767834.html> (дата звернення: 11.04.2020).
8. Кізлова О. Як «Лис Микита» заспівав у Львові. У західній столиці презентували оперу за поемою-казкою Івана Франка. *Mind.ua*. URL: <https://mind.ua/style/20208088-yak-lis-mikita-zaspraviv-u-lvovi> (дата звернення: 11.03.2020).
9. Лис Микита. *Вікіпедія* – вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9B%D0%B8%D1%81_%D0%9C%D0%B8%D0%BA%D0%B8%D1%82%D0%B0 (дата звернення: 15.04.2020).
10. Небесний І. Прем'єра «Лис Микита». Лібрето вистави. *Львівська Національна Опера*. URL: <https://opera.lviv.ua/shows/prem-ye-ra-lys-mykyta/> (дата звернення: 15.02.2020).
11. Небесний І. Прем'єра «Лис Микита». Постановники. *Львівська Національна Опера*. URL: <https://opera.lviv.ua/shows/prem-ye-ra-lys-mykyta/> (дата звернення: 15.02.2020).
12. Небесний І. Прем'єра «Лис Микита». Про виставу. *Львівська Національна Опера*. URL: <https://opera.lviv.ua/shows/prem-ye-ra-lys-mykyta/> (дата звернення: 15.02.2020).
13. Откович М. Опера «Лис Микита»: сучасний бестселер. *Львівська Національна Опера. Новини*. URL: <https://opera.lviv.ua/opera-lys-mykyta-suchasnyj-bestselel/> (дата звернення: 15.02.2020).
14. Полтава Л. Українська опера і оперета. *Альманах Українського Народного Союзу на рік 1971*. Річник 61. Джерзі Сіті – Нью Йорк, 1971. С. 119–131.
15. Роман о Лисе / пер. со старофранцуз. А. Г. Наймана; предисл. А. Д. Михайлова. Москва: Гл. ред. вост. лит. изд-ва «Наука», 1987. 160 с.

16. Самченко В. Вертихвіст та інші звіролюди: трансформація «Лиса Микити» через 130 літ у Львівській опері. *Україна молода*. URL: <https://umoloda.kyiv.ua/number/3571/164/143750/> (дата звернення: 16.03.2020).
17. Саф'ян Д. Від простого тризвуччя до музичного авангарду: прем'єра опери «Лис Микита» Івана Небесного. *Львівська Національна Опера. Новини*. URL: <https://opera.lviv.ua/vid-prostogo-tryzvuku-muzychnogo-avangardu-prem-yera-opery-lys-mykyta-ivana-nebesnogo/> (дата звернення: 15.02.2020).
18. Титова Т. А. Антропоморфизм как форма познания мира. *Учен. зап. Казан. гос. ун-та. Сер. Гуманит. науки*. 2010. Т. 152, кн. 1. С. 172–179.
19. Тихолоз Н. Невмирущий Лис Микита, або Надзвичайні пригоди рудого крутихвоста. *ФРАНКО: НАЖИВО / FRANKO: LIVE – авторський науково-просвітницький проект Наталі та Богдана Тихолозів*. URL: <https://frankolive.wordpress.com/2017/05/31/%D0%BD%D0%B5%D0%B2%D0%BC%D0%B8%D1%80%D1%83%D1%89%D0%B8%D0%B9-%D0%BB%D0%B8%D1%81-%D0%BC%D0%B8%D0%BA%D0%B8%D1%82%D0%B0-%D0%B0%D0%B1%D0%BE-%D0%BD%D0%B0%D0%B4%D0%B7%D0%B2%D0%B8%D1%87%D0%B0%D0%B9%D0%BD/> (дата звернення: 16.04.2020).
20. Франко І. Лис Микита. Львів: Апріорі, 2018. 196 с.
21. Франко І. Хто такий «Лис Микита» і відки родом? *Іван Франко. Енциклопедія життя і творчості. Лис Микита*. URL: <https://www.i-franko.name/uk/Poems/LysMykyta/XtoTakyj.html> (дата звернення: 16.03.2020).

Марина Кирилишена. К проблеме антропоморфизма в опере «Лис Мыкыта» Ивана Небесного. Научный руководитель – кандидат искусствоведения, доцент Оксана Владимировна Сергеева. Одесская национальная музыкальная академия имени А. В. Неждановой. Статья посвящена рассмотрению проблемы антропоморфизма в опере «Лис Мыкыта» Ивана Небесного. Обозначена семантика «антропоморфизма». Названа литературная основа поэмы-сказки «Лис Мыкыта» И. Франко. Определены черты проявления феномена антропоморфизма на разных уровнях в опере «Лис Мыкыта» И. Небесного.

Ключевые слова: антропоморфизм, опера, «Лис Мыкыта», Иван Небесный.

Maryna Kyrylyshena. To the problem of anthropomorphism in the opera «Fox Mykyta» by Ivan Nebesnyy. The research supervisor – PhD of art studies, associate professor Oksana Serhiieva. The Odessa A. Nezhdanova National Music Academy. The article is devoted to the consideration of the problem of anthropomorphism in the opera «Fox Mykyta» by Ivan Nebesnyy. The semantics of «anthropomorphism» are indicated. The literary basis of the poem and tale «Fox Mykyta» by I. Franko is named. The features of the manifestation of the phenomenon of anthropomorphism at different levels in the opera «Fox Mikita» by I. Nebesnyy are determined.

Keywords: anthropomorphism, opera, «Lys Mykyta», Ivan Nebesnyy.